

**Lezing tijdens de plenaire vergadering van het Gezelschap voor
Psychoanalyse en psychotherapie op 1 oktober 2000.**

HET GOEDE MOMENT

Robert Flamant

Freud heeft de psychoanalytische theorie nooit tot een tak van de medische wetenschappen herleid willen zien. Hij heeft er steeds naar gestreefd het toepassingsveld van zijn ontdekking naar zo veel mogelijk belendende velden uit te breiden. In "Het vraagstuk van de lekenanalyse" stelt hij: "Het zou kunnen dat de theorie van het psychisch onbewuste onmisbaar wordt voor alle wetenschappen die begaan zijn met het ontstaan van de beschaving en van haar grote instellingen, zoals de kunst, de religie en de sociale orde". En inderdaad, Freud verwijst vaak naar de kunst, de geschiedenis van de beschaving en van de godsdiensten, naar de mythologie, de literatuur en de filosofie, soms naar de sociologie of de pedagogie, kortom naar allerlei disciplines die door de psychoanalyse verrijkt zouden kunnen worden. Binnen dit verband is het opvallend hoe Freud nooit op een expliciete manier het veld van de politiek vermeld heeft. Betekent dit echter dat Freud ongevoelig was voor de politieke processen? Zeker niet. Zijn interesse voor de politieke zaak is in zijn oeuvre alomtegenwoordig. Het is vooral in twee werken – "Het onbehagen in de cultuur" en "Massenpsychologie en Ik-analyse" – dat Freud de politiek als object bewerkt binnen een theoretische context die gekenmerkt wordt door de conceptualisering van de doodsdrijf.

De vraag die we ons bij deze werken kunnen stellen is de volgende: "Hoe en in hoeverre zijn deze werken in staat om de politieke kwestie te belichten?" In het "Onbehagen" nodigt Freud uit tot epistemologische waakzaamheid. Ik citeer: "Voorzichtigheid is geboden; men mag niet vergeten dat het om analogieën gaat; men mag ook niet uit het oog verliezen dat het niet enkel voor de mens maar ook voor de concepten gevaarlijk is om ze uit het gebied te onttrekken van waaruit ze ontstaan zijn, en waarbinnen ze zich verder ontwikkeld hebben". In deze werken poogt Freud aldus niet zozeer de psychoanalyse toe te passen op de politiek, maar hij is er eerder mee begaan om, zoals hij zegt, een brug te slaan tussen de individuele psyche en de grote volkeren die hij als individuen beschouwt. Freud gaat er dus van uit dat indien het psychische voor het individu een rol speelt, deze psychische dimensie ook een rol moet spelen in het collectieve, wanneer het individu deel uitmaakt van een groep mensen. Met andere woorden, in deze twee werken beschouwt Freud de politiek als een

realiteit die van een psychische dimensie voorzien is. Het is precies deze dimensie die het Marxisme nooit in acht heeft genomen, en dit is wellicht naast andere, het grootste verwijt dat tegen deze doctrine kan gericht worden. Indien de psychoanalyse de psychische realiteit van de politiek wel in acht neemt, hoe gaat ze dan te werk om de manier waarop het psychisme in de politiek verweven zit te bewerken? In een artikel "De la politique dans le malaise au malaise de la politique" betreurt Michel Plon (co-auteur met Roudinesco van de *Dictionnaire de la psychanalyse*) echter dat de analytici de psychische dimensie binnen de politiek op een al te oppervlakkige en onduidelijke manier benaderen. Wanneer het erom gaat om de natuur van de psychische wijzigingen van een individu in een massa te verklaren, nemen ze volgens deze auteur al te vlug vrede met uitdrukkingen als "de grote mannen, – (le grand homme), charisma, of nog "charismatische heerschappij", en daarbij wordt vooral het magische woord suggestie gebruikt. Michel Plon schrijft dit toe aan het gebrek bij analytici aan voldoende gespecialiseerde kennis niet zozeer van de psychoanalytische theorie, maar eerder van het veld dat de psychoanalyse wil belichten. Met andere woorden: indien de psychoanalyse iets wil zeggen over de politiek, moet ze volgens Plon eerst en vooral te rade gaan bij diegenen die de politiek theoretiseren, om aldus een wederzijdse bevruchting te bewerkstelligen.

De kruisbestuiving van de psychoanalyse en de politiek is volgens Plon mogelijk – en dit voorbij het psychologisme waarvan de noties van charisma en suggestie getuigen – indien men in beide velden de noties van de Tijd en van het Weten – in acht neemt. Deze noties zijn inderdaad aanwezig binnen het analytisch veld bij Freud en bij Lacan, en in het politiek veld bij Machiavelli. Ik zal achtereenvolgens iets brengen over deze drie auteurs. Ik zal het vooral hebben over de Tijd. De kwestie van het weten zal ik vandaag niet behandelen.

De titel van Freuds artikel "Eindige en oneindige analyse", dat dateert van 1937, is hoofdzakelijk geconstrueerd rond de tijdsdimensie. Als correlaat duikt dan ook de kwestie van het weten op, wat dan ook weer de kwestie oproept van de verhouding tussen analytische theorie en praktijk. De vraag die door Freud hier gesteld wordt is de volgende: kan de notie van de Tijd herleid worden tot de homogene notie van de duur?

In de *Wolvenman* had hij inderdaad het belang aangetoond van het goede moment. Hierbij introduceert hij een tijd die niets te maken heeft met de chronologie en de duur, maar refereert hij naar een heterogene, gefragmenteerde tijd, waarbij "sommige momenten" meer van tel zijn dan andere. Verder koppelt Freud in "Het Vraagstuk van de Lekenanalyse" de interpretatie aan de notie van het "Goede Moment". Ik citeer: "Wanneer u de juiste interpretatie gevonden hebt, dan staat u een andere taak te wachten. U moet op het geschikte moment wachten om uw interpretatie aan uw patiënt mee te delen., indien u enige kans op succes wil hebben". De welwillende leek waarop Freud in zijn vulgariserende

teksten vaak een beroep doet vraagt dan: "Hoe kan men weten dat de tijd van het goede moment aangebroken is?". Freud antwoordt daarop: "Het is een kwestie van tact die behoorlijk kan aangescherpt worden door de ervaring. Maar u begaat een vergissing indien u, om de analytische arbeid te verkorten, uw interpretaties zo maar naar het hoofd van uw analysant werpt". Men ziet dus hier dat Freud een efficiënte interpretatie in verband brengt met de Tijd aangezien hij een appèl doet op geduld, op geduldig afwachten. Wat betreft het weten is zijn antwoord eerder ontwijkend, aangezien hij verwijst naar tact en ervaring. In zijn "Abriss" zet hij in verband met het weten een bepaalde onmogelijkheid in de verf wanneer hij schrijft: "dat men niet precies kan aanduiden wanneer het goede moment aangebroken is".

De kwestie van het goede moment wordt door Lacan uitgewerkt in zijn gekende tekst omtrent "le temps logique", waar hij het goede moment laat samenvallen met het moment om te concluderen, "le moment de conclure". Voor Lacan bestaat er een identiteit tussen de analytische en de politieke praktijk precies op het vlak van het vatten van het "Goede moment". Le grand homme, "de grote mannen" dus, – en dit kunnen zowel analytici als politici zijn – zijn diegenen voor wie het mogelijk is om aan een betekenisvol gebeuren een antwoord te bieden ... Indien Themistocles en Pericles grote mannen geweest zijn, dan is het omdat ze ook goede analytici waren". Deze adequatie tussen politiek en psychoanalyse bevindt zich op het raakvlak van wat Lacan de juiste interpretatie noemt, ik citeer: " De goede interpretatie geven, op het goede moment, daaraan herkent men de goede analyticus". En op het vlak van de politiek:" het juiste antwoord geven op een betekenisvolle gebeurtenis kan erin bestaan de vloot het bevel te geven de haven van Piraeus te verlaten".

Ik wil nu iets zeggen over de bijdrage van Machiavelli die als een specialist van de politiek beschouwd wordt.

Wel, eeuwen voor Freud en voor Lacan heeft Machiavelli het gehad over de voorwaarde die verbonden is aan een efficiënte politieke praktijk. Voor Machiavelli is een goede politicus iemand die er als de proppen bij is om op het goede moment de gelegenheid die hem geboden wordt uit te baten.

Machiavelli is geen filosoof; hij is eerst en vooral een practicus van de politiek. Tussen 1498 en 1512 stond hij in dienst van gezagvoerders van de Florentijnse Republiek. Wat hij hen precies verwijt, is hun getreuzel, hun onvermogen om te concluderen omtrent de politieke acties waarin ze zich geëngageerd hadden, wat volgens hem enkel kon uitmonden in de teleurgang van de Republiek waarvoor ze zich ingezet hadden. Zijn visie op de mens, en op de verhoudingen tussen de mensen vertoont, net zoals bij Freud, fundamentele verschillen met deze die in zijn tijdstip gangbaar waren. Net zoals Freud was hij van mening dat de mens een wolf is voor zijn medemens, waarbij hij, net als Freud, de nadruk legt op de dimensie van de Tijd die, volgens hem, vroeg of laat

determinerend zal blijken. Ik citeer Machiavelli: "Zoals diegenen die spreken over politiek, en zoals de historische voorbeelden het bewijzen, is het noodzakelijk dat de stichter van een Staat, en dat de wetgever er bij voorbaat van uitgaan dat alle mensen boosaardig zijn, en dat ze zich bereid zullen voelen om deze boosaardigheid aan het werk te zetten, telkens de gelegenheid zich voordoet. Wanneer deze tendens verdoken blijft, dan is dit te wijten aan een oorzaak die verborgen blijft, een oorzaak die men voorlopig niet kan onderkennen, omdat men het tegengestelde niet ervaren heeft. De tijd, vader van om het even welke waarheid, brengt deze tendens uiteindelijk in volle daglicht".

Het is deze visie op de menselijke verhoudingen die volgens Machiavelli een efficiënte politieke visie mogelijk maakt. Het is deze visie die naast elke vorm van illusie of imaginaire constructie omtrent de menselijke relaties er de politiek voor behoedt om zich in te schrijven binnen de logica van een goddelijke athankelijkheid of van de athankelijkheid van providentiële "Grote Mannen".

Ik citeer uit de *Prins*: " Mijn bedoeling bestaat erin iets te schrijven dat bruikbaar is voor diegenen die ernaar willen luisteren; het is me pertinent gebleken de effectieve waarheid der dingen te volgen, eerder dan de voorstellingen die men er zich over maakt. Alles wat men zich aldus ingebeeld heeft omtrent een Prins, en aangezien ik begaan ben met de ware opinies die omtrent deze Prins kunnen gelden, stel ik dat ieder mens, wanneer men erover spreekt, en vooral de prinsen, omdat die een hogere plaats bekleden, beoordeeld worden in functie van hun kwaliteiten die hen ofwel blaam of loftuiting zullen bezorgen".

Als Secretaris van de Florentijnse regering fungeert Machiavelli als gezantschapssecretaris van deze regering zowel in het buitenland – in Frankrijk en Duitsland – als bij de leenheren die gevaarlijk zouden kunnen zijn voor de Republiek. Het is binnen dit kader dat Machiavelli een waarachtige kliniek van de politieke actie uitbouwt waarbij de tijdsdimensie als grondstof fungeert, en waarbij precies het vatten van het goede moment de voorwaarde is om een macht te gronden die weliswaar athankelijk blijft van het in acht nemen van andere tijdsmodaliteiten.

Binnen zijn functie ontmoet hij aldus als gezant, tussen oktober 1502 en januari 1503, hertog Cesar Borgia, de zoon van Paus Alexander de Zesde, die erop uit is om zijn grondgebied uit te breiden. Het is de ontmoeting met deze hertog die Machiavelli toelaat om de meest wezenlijke dimensie van de politieke actie, van het uitoefenen van de macht te ontdekken; deze dimensie is een psychische dimensie die haar materialiteit vindt in haar verhouding tot de tijd, een dimensie die echter ook niet kan losgekoppeld worden van broosheid, vluchtigheid en onmogelijkheid. Machiavelli observeert dag in dag uit deze hertog die aan het afrekenen is met ex-bondgenoten die nu tegen hem samenspannen en daarbij valt het hem op hoe de woorden en daden van deze

hertog onderhevig zijn aan de Tijd waarmee hij lijkt samen te vallen. Wanneer de hertog het heeft over zijn ex-bondgenoten die hem om de tuin willen leiden, spitst Machiavelli zijn oren wanneer Cesar Borgia hem zegt: "Terwijl zijzelf bezig zijn, doe ik niets anders dan temporiseren; ik leen het oor aan alle mogelijke geruchten en ondertussen wacht ik mijn uur af". Behalve het feit dat de hertog zich niets inbeeldt, maar dat hij vooral bezig is met de realiteit waarbij alles draait rond de relaties die zijn rivalen hebben met geld, is Machiavelli vooral gefascineerd door het feit dat de hertog in zijn strategie de verhouding inschat die zijn rivalen tot de tijd onderhouden. Deze tijd gaat de tijd om te concluderen, de tijd van het "Goede moment", vooraf. Het is de Tijd om te begrijpen die, na Hippocrates, door Lacan werd onderscheiden, en waarbij binnen de tijd van de ene de tijd van de andere, – een tijd die uiteraard verschillend is – verrekend wordt.

Eindelijk is dan voor de Hertog de tijd om te concluderen aangebroken. Op het einde van het jaar 1502 spant de hertog zijn rivalen een valstrik: hij nodigt ze uit om te onderhandelen, maar maakt van de samenkomst gebruik om ze uit te roeien.

Machiavelli, als gezant, schrijft zijn verslag aan de Florentijnse machthebbers, met de bedoeling ze afstand te doen nemen van de notie van de macht die ze dachten te bezitten en die berustte op de overtuiging dat die macht hen toekwam vanuit een goddelijke overlevering. Hij veinst aldus bij zijn oversten in een groot man, Borgia, te geloven die met de aardse, tijdelijke realiteit rekening houdt. Hij wou daarbij de Florentijnse Republiek behoeden voor een verval dat trouwens in 1512 zal plaatsvinden. Maar Machiavelli zelf gelooft niet in het bestaan van deze Grote man. De feiten getuigen ervan. Alexander de zesde, de vader van hertog Cesar Borgia, sterft. Zijn volgeling wordt paus Julius de Tweede die 10 jaar in ballingschap geleefd heeft. Deze laatste stelt de hertog, Cesar Borgia, een verbond voor. De hertog, nog steeds verblind door de overwinning op zijn rivalen, aanvaardt dit verbond en net zoals zijn vroegere rivalen is het nu zijn beurt om het onderspit te delven, zodat Machiavelli aan de gezagsvoerders van de Republiek kan meedelen dat de hertog absoluut geen gevaar meer betekent, dat hij reeds met één voet in het graf zit.

Deze machiavellistische overwegingen zetten een scepticisme in de verf en nodigen tevens uit om alle vormen van illusies te verliezen inzake een absolute wijsheid en een absoluut weten die beide, en door Machiavelli in *De Prins*, en door Freud in "Het onbehagen" als onmogelijk bestempeld worden. Indien dit wel degelijk het geval was, dan zou men het moeten stellen met "Grote mannen" en met de validiteit van de charismatische functie.

Ik heb dus totnogtoe willen aantonen hoe de psychische dimensie èn in de psychoanalyse èn in de politiek haar materialiteit vindt in het omgaan met de Tijd, en ik heb deze kwestie in verband gebracht met de notie van providentiële

mannen. Maar ik heb ook reeds verwezen naar het weten. Op de vraag van de welwillende leek: "Hoe kan men weten dat het goede moment aangebroken is?", verschuilt Freud zich voorzichtig achter de noties van tact en ervaring. Ik zal deze fundamentele kwestie nu hier niet behandelen, maar enkel de termen van de kwestie aanstippen.

Kan het vatten van het goede moment het voorwerp zijn van een gesystemiseerd weten, dat dan uiteraard overgebracht kan worden, of gaat het eerder om een charisma, een verleidingsmacht die slechts enkele zwaargewichten in de politiek of in de psychoanalyse zouden bezitten? Dit is een fundamentele kwestie omdat ze het weten betreft en aldus de mogelijke overbrenging ervan. Het is dan ook geen toeval dat het precies deze zaak is die de voedingsbodem is voor de oorlogen die binnen de psychoanalytische beweging sinds haar ontstaan onafgebroken woeden.

In de komende maanden zal ik deze vraag verder uitdiepen. Mijn hypothese is dat het weten dat vereist is bij het vatten van het goede moment aan elk gevestigd weten ontsnapt. Om dit aan te tonen zal ik eerst de natuur van het goede moment van de twee andere tijdsmodaliteiten onderscheiden. Ten tweede zou ik de procedure van de passe in verband willen brengen met het Goede moment en de implicaties ervan willen onderzoeken èn voor de psychoanalyse èn voor de politiek van de psychoanalytische beweging. Het is, volgens mij, de passe zoals Lacan die geconcipieerd heeft die precies een link legt tussen het particuliere van de kuur en het collectieve van de instelling. Deze stelling zou ik willen uitdiepen om aan te tonen waarom ik de mening van Marie-Hélène Brousse tijdens de plenaire vergadering radicaal de rug toegekeerd heb. Ze nam toen inderdaad als uitgangspunt dat het onmogelijk is om een analytische vereniging op te richten vanuit het analytisch discours. Dit werd zo gesteld en dat wil ik bevragen.

Robert Flamant